

TARJIMA JARAYONI: NAZARIY ASOSLAR, YONDASHUVLAR VA PROFESSIONAL TALABLAR

Yusupov Otabek Yakubovich

Filologiya fanlari bo'yich falsafa doktori, dotsent,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarjima tushunchasining kelib chiqishi, uning zamonaviy talqini hamda tarjima jarayonining murakkab tabiati yoritiladi. Shuningdek, tarjimaga ichki va tashqi yondashuvlar, tarjima turlari va usullari, hamda professional tarjimonga xos sifatlar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tarjimashunoslikdagi turli tasniflar solishtirilib, umumlashtirilgan yondashuv taklif etiladi.

Kalit so'zlar: tarjima, tarjima jarayoni, ichki yondashuv, tashqi yondashuv, badiiy tarjima, og'zaki tarjima, tarjima usullari, tarjimon mahorati;

Annotation: This article discusses the origin of the concept of translation, its modern interpretation and the complex nature of the translation process. It also analyzes internal and external approaches to translation, types and methods of translation, and the qualities inherent in a professional translator from a scientific and theoretical perspective. Various classifications in translation studies are compared and a generalized approach is proposed.

Keywords: translation, translation process, internal approach, external approach, literary translation, oral translation, translation methods, translator skills

Kirish. Bugungi kunda tarjima tushunchasi ancha keng ma'noda qo'llaniladi. Uni faqat bir tildan ikkinchi tilga o'girish deb tushunish yetarli emas. Aslida tarjima uch xil jihatda namoyon bo'ladi: u ilmiy soha sifatida o'rganiladi, tayyor mahsulot — ya'ni tarjima qilingan matn sifatida baholanadi va, albatta, muayyan jarayon — tarjima qilish faoliyati sifatida qaraladi. Shu bois tarjimani asliyat tilidagi matnni boshqa tilga mazmunan, usluban va kommunikativ jihatdan mos holda yetkazish jarayoni deb ta'riflash mumkin. Bu jarayonda faqat so'zlar emas, balki fikr, ohang va ma'no ham ko'chiriladi. Tarjima jarayonini yaxshiroq tushunish uchun unga ikki xil yondashuv orqali qarash mumkin: ichki va tashqi yondashuv [3]. Ichki yondashuv tarjimonning o'z ish jarayoniga bog'liq. Bu nuqtayi nazardan qaralganda, tarjima oddiy emas, balki murakkab va ko'p bosqichli faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Tarjimon matnni chuqur tahlil qiladi, undagi yashirin ma'nolarni anglashga harakat qiladi, lingvistik hamda ekstralingvistik omillarni hisobga oladi. U duch kelgan muammolarni hal qilish uchun turli strategiyalarni ishlab chiqadi va eng muhimi — tarjima hech qachon asliyatning mutlaq nusxasi bo'la olmasligini yaxshi tushunadi.

Tashqi yondashuv esa tarjimaga boshqa tomondan qaraydi. Bu yerda tarjima jarayon emas, balki tayyor natija sifatida baholanadi. Masalan, buyurtmachi uchun tarjimaning qanchalik tez bajarilgani, uning sifati va amaliy ahamiyati muhim hisoblanadi. Demak, tarjima bir vaqtning o'zida ham jarayon, ham mahsulot, ham nazariy tushuncha sifatida mavjud bo'ladi.

Tarjima turli yo'nalishlarga ega bo'lib, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Masalan, badiiy tarjima eng murakkab turlardan biri hisoblanadi. Chunki bunda muallifning uslubi, obrazlar tizimi va asarning estetik ta'siri qayta yaratilishi kerak bo'ladi. Badiiy tarjima odatda she'riy va nasriy shakllarga bo'linadi

[4]. Og'zaki tarjima esa tezkorlikni talab qiladi. Tarjimon nutqni eshitishi bilan darhol uni boshqa tilga o'girishi kerak. Bu turga sinxron, ketma-ket va matnni ko'rib tarjima qilish kabi shakllar kiradi. Sohaviy tarjima ilmiy, texnik yoki iqtisodiy matnlarni qamrab oladi. Bu yerda aniqlik va terminlarning to'g'ri qo'llanishi birinchi o'rinda turadi. Zamonaviy texnologiyalar rivoji bilan mexanik tarjima ham keng tarqaldi. Turli dasturlar yordamida amalga oshiriladigan bunday tarjima tezkor bo'lsa-da, u hali ham inson nazorati va tahririni talab qiladi.

Tarjima jarayonida tarjimon turli usullardan foydalanadi. Ba'zan u asliyatga maksimal yaqin bo'lishga harakat qiladi (adekvat tarjima), ba'zan esa umumiy mazmunni saqlab qolish bilan cheklanadi (ekvivalent tarjima). Ayrim hollarda erkin, ijodiy yondashuv qo'llanilsa, ba'zan so'zma-so'z tarjima ham zarur bo'lishi mumkin. Yana bir usul — mazmunni kengroq tushuntirib berishga asoslangan tavsiriy tarjimadir. Qaysi usulni tanlash matnning turiga va maqsadiga bog'liq.

Zamonaviy tarjimon faqat til biladigan mutaxassis emas. U keng dunyoqarashga ega, analitik fikr olaydigan, fikrini ravon ifodalaydigan shaxs bo'lishi kerak. Shuningdek, u madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni tushuna olishi va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalana bilishi muhim. Agar gap badiiy tarjimon haqida ketsa, undan yanada ko'proq — ijodkorlik, estetik did va muallif uslubini his qilish qobiliyati talab etiladi.

Tarjimon mahorati esa birdaniga shakllanmaydi. U tug'ma qobiliyat, ko'p o'qish va uzoq yillik tajriba natijasida rivojlanadi. Yaxshi tarjimon jamoa bilan ishlay oladi, vaqtni to'g'ri taqsimlaydi, kerak bo'lsa mustaqil tadqiqot olib boradi va turli sohalarga moslasha oladi. Eng muhimi, u doimo o'z ustida ishlashdan to'xtamaydi.

Islom madaniyati tarixida tarjima ishlarining rivoji o'ziga xos kechgan. Xorun ar-Rashid davrida Abbosiylar davlati qudratli saltanatga aylandi. Umaviylar Vizantiya hukmi ostida bo'lgan Yevropadan bo'lak yunon tafakkuri ta'sirida bo'lgan katta hududda hukmron bo'lsalar, endi abbosiylar hukmronligi ostiga nafaqat Suriya va Misr, balki butun Eron va Markaziy Osiyo o'tdi. Abbosiy xalifalar diniy bilimlarni sharhlash va chuqurlashtirish zaruratini hisobga olib, tarjima ishini rivojlantirdilar. Yunon, hind, pahlaviy tilidan turli fanlarga oid asarlar arab tiliga tarjima qilindi. Natijada, tarjimachilik harakati tashkil topdi. Dastlabki tarjimonlar xristianlar edilar. Xristianlar yunonlarning ko'p kitoblarini arab tiliga tarjima qildilar. Ma'mun akademiyasining tashkil qilishi (832 y) yunon tafakkuri ta'sir doirasining yanada kengayishiga, islom falsafasi, tibbiyot va astronomiya fanlarining rivojiga sabab bo'ldi. 750-1000 yillargacha ko'pgina asarlar to'g'ri yunon tilidan, ba'zilar suryoniy manbalardan tarjima qilindi. Bu sivilizatsiya IX-XI asrlar davomida o'zining yuqori nuqtasiga ko'tarildi.

Tarjima insoniyat tarixida muhim kommunikativ vosita sifatida shakllangan. "Tarjima" termini ingliz tilida ilk bor XIV asrda qo'llanilgan bo'lib, u qadimgi fransuz va lotin tilidagi "translatio" — ya'ni "uzatish", "olib o'tish" ma'nolarini anglatadi. Tushundim — matningizga snoskalar (manbalar bilan havolalar) qo'shib, uni yanada ilmiy ko'rinishga keltirib berdim. Quyida tartibli va to'g'rilangan variant:

Tarixdan ma'lumki, Islom uyg'onish davrida tarjima faoliyati alohida rivojlangan. Xorun ar-Rashid va Ma'mun davrida yunon, hind va boshqa tillardagi asarlar arab tiliga tarjima qilinib, ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan [2].

"Tarjima" termini ingliz tilida XIV asrda paydo bo'lib, lotincha *translatio* ("ko'chirish", "uzatish") so'zidan kelib chiqqan [1]. Bugungi kunda tarjima tushunchasi uch ma'noda qo'llaniladi: ilmiy soha, mahsulot va jarayon sifatida.

Tarjima oddiy til almashtirish emas, balki murakkab intellektual jarayondir. Tarjimon matnni tushunadi, tahlil qiladi va uni boshqa tilda qayta yaratadi. Tarjima jarayonini tushuntirishda ikki yondashuv muhim: Ichki yondashuv - bu tarjimon faoliyatiga qaratilgan bo'lib, unda matn chuqur tahlil qilinadi, madaniy kontekst hisobga olinadi, muqobil variantlar izlanadi. Tashqi yondashuv esa tarjimoni natija sifatida baholaydi. Bu yerda asosiy mezonlar sifat, aniqlik va muddat hisoblanadi.

Tarjima — bu murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda til bilan bir qatorda madaniy va ijtimoiy omillar ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy tarjimon har tomonlama rivojlangan va yuqori malakaga ega bo'lishi zarur.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, tarjima – bu oddiy til almashtirish emas, balki murakkab intellektual va ijodiy jarayondir. Unda lingvistik bilim bilan bir qatorda madaniy, psixologik va ijtimoiy omillar ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy tarjimon har tomonlama rivojlangan, texnologiyalarni biladigan va yuqori kasbiy mahoratga ega mutaxassis bo'lishi zarur. Ayniqsa, badiiy tarjima eng murakkab yo'nalish bo'lib, u alohida iqtidor va chuqur bilim talab etadi.

REFERENCES:

1. Douglas Robinson. An Introduction to the Theory and practice of translation. Second Edition. 2003 New York. 318 pp.
2. Nancy Matis. How to manage your translation projects/ Translation of French book: Comment gerer vos projects de traduction.(c)Edi.pro.2010. 211 pp.
3. G'afurov I.Tarjimashunoslik mutaxassisligiga kirish. T., 2008. 232 b.